

І. А. Омельчук
старший викладач кафедри теорії та історії
Хмельницького університету управління та права

УДК 340.12

ПОНЯТТЯ ТА ОСНОВНІ ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ МОЛОДІ ЩОДО ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

Досліджується поняття формування правосвідомості молоді щодо прав і свобод людини, розкриваються принципи формування правосвідомості молоді у сфері прав людини, розглядаються основні фактори, які впливають на формування правосвідомості молоді у сфері прав і свобод людини.

Ключові слова: формування правосвідомості молоді щодо прав і свобод людини, зовнішні і внутрішні фактори формування правосвідомості.

Формування духовного світу людей, особливо молоді, має актуальне значення для побудови незалежної Української держави з власним державним устроєм та правовою системою. Важливим етапом для розвитку вітчизняної правової системи стало прийняття у 1996 році Конституції України. В Основному Законі визначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Виходячи з конституційних положень, молодь повинна чітко усвідомлювати як власні права і свободи, так і обов'язки перед суспільством, володіти розвинутою правосвідомістю. Звідси випливає нагальна потреба цілеспрямованого формування правосвідомості молоді щодо прав і свобод людини.

Актуальність проблеми формування правосвідомості молоді та її різновидів спонукала звернення до згаданої тематики таких дослідників, як Т. І. Боброва, В. В. Головченко, Н. І. Еліасберг, О. А. Кавінська, Я. В. Кічук, Г. І. Неліп, М. І. Неліп, Р. Олійничук, І. В. Пономарьова, В. М. Сапогов, С. А. Тугутова та інших. Так, наприклад, авторський колектив В. В. Головченко, Г. І. Неліп, М. І. Неліп досліджували особливості формування правосвідомості учнівської молоді; О. А. Кавінська — специфіку формування правосвідомості підлітків з порушенням інтелектуального розвитку; Я. В. Кічук — умови формування правосвідомості майбутніх вчителів у педагогічних коледжах; А. І. Марков — умови та фактори формування курсантів вузів Міністерства внутрішніх справ; І. В. Пономарьова — особливості формування правосвідомості студентів-юристів; В. Головченко — правові механізми формування правосвідомості студентів; В. М. Сапогов — процес формування правосвідомості вихованців інтернатних установ; С. А. Тугутова — педагогічні умови формування правосвідомості старшокласників. Але доводиться констатувати відсутність узагальнюючих правових досліджень формування правосвідомості молоді щодо прав і свобод людини¹.

© Омельчук І. А., 2011

¹ Права і свободи людини — це правові можливості (правові надбання), необхідні для існування і розвитку особи, які визнаються невід'ємними, мають бути загальними і рівними для кожного, забезпечуватися і захищатися державою в обсязі міжнародних стандартів. Принципова спільність поняття “права людини” і “свободи людини” полягають в тому, що вони відображають людські можливості. Та все ж права і свободи людини не є цілком тотожними явищами: вони розрізняються

Тому ця проблема потребує комплексного наукового дослідження, зокрема у таких напрямках:

1) поняття формування правосвідомості молоді щодо прав і свобод людини як цілісний процес, що проявляється в певній послідовності її етапів та єдності її внутрішньої структури: мета — зміст — засіб — результат;

2) принципи формування правосвідомості молоді щодо прав і свобод людини;

3) основні фактори, які впливають на формування молоді щодо прав і свобод людини.

Формування правосвідомості молоді органічно пов'язано з формуванням і закріпленням у свідомості таких демократичних цінностей, як свобода і справедливість, гідність, права і свободи людини. Саме аксіологічний (ціннісний) зміст прав і свобод людини зараз є основою, стержнем процесу формування правосвідомості молоді.

Молодь — це специфічна соціально-демографічна група, яка виділяється на основі сукупності вікової характеристики, соціально-психологічних властивостей та соціального положення, і є самостійним суб'єктом суспільних відносин (в тому числі правових). У законодавстві України визначено, що молодь — це громадяни України віком від 14 до 35 років.

На думку автора, при визначенні вікових меж молоді українським законодавцем спостерігаються такі негативні тенденції:

1) необґрунтоване збільшення вікової верхньої межі (35 років), яка дозволяє віднести індивіда до молодіжної соціально-демографічної групи;

2) встановлення різними вітчизняними нормативними актами різних верхніх і нижніх вікових меж молоді.

У зв'язку з цим автор вважає, що потрібно встановити вікові рамки молоді, які охоплюють період 14–24 роки. Ця позиція збігається з концепцією ООН щодо вікових меж молоді [1, с. 4]. Тому в тексті статті ми будемо використовувати під поняттям молоді людей віком від 14 до 24 років.

Правосвідомість молоді — це духовне утворення, яке складається з сукупності правових поглядів, уявлень та переконань, почуттів, емоцій, відповідно до яких (молодь) оцінює вимоги права, правові явища, визначає до них своє ставлення і готовність здійснити певні правові дії в суспільних чи особистих інтересах” [2, с. 20].

Правосвідомість молоді щодо прав і свобод людини — це складова частина правосвідомості молоді, яка є інтегративним, стійким особистісним утворенням, що включає правові знання, оціночне ставлення до прав і свобод людини, готовність користуватися ними та захищати правовими засобами в разі їх порушення.

Правосвідомість молоді щодо прав і свобод людини є собою надзвичайно складним, неоднозначним, суперечливим, і разом із тим оригінальним, самобутнім соціально-правовим феноменом, який формується впродовж тривалого часу і має свої особливості.

Процесу формування цього виду правосвідомості молоді притаманні такі особливості, які випливають з її природи:

1) коло врегульованих нормами права чи таких, що потребують врегулювання суспільних відносин, в які включена молодь;

2) об'єм характерного для молоді загальносоціального та соціально-правового досвіду;

3) психофізичні та соціально-психологічні особливості молодих людей.

головним чином за шляхами, засобами їх здійснення та забезпечення. Права людини можуть стати здійсненими, як правило, за наявності певних юридичних засобів, “механізмів” (наприклад, право на працю, на освіту). А свободи у багатьох випадках можуть бути здійснюваними і без такого “втручання” держави: її місія щодо них полягає в охороні, в непорушенні й захистові відповідних можливостей людини (свобода слова, свобода сповідання певного віровчення, свобода вибору місця проживання).

Формування правосвідомості молоді щодо прав і свобод людини — це тривалий, безперервний вплив на особистість молодшої людини, результатом якого є розширення меж правових знань про права і свободи людини, розвиток правового мислення та стійкого переконання в необхідності здійснення та захисту прав, а також становлення культури прав людини. Іншими словами процес формування правосвідомості молоді щодо прав і свобод людини є цілісним процесом, що проявляється в певній послідовності її етапів та єдності її внутрішньої структури: мета — зміст — засіб — результат.

Мета процесу формування правосвідомості молоді щодо прав і свобод людини — сприяння становленню гуманістично орієнтованої особистості, яка наділена почуттям власної гідності, та усвідомлює високу цінність свободи та демократії, поважає права і свободи людини та вміє захищати ці права, і яка наділена юридичними знаннями, необхідними для її інтеграції в оточуючий світ та успішної реалізації життєвих планів. *Зміст* процесу формування правосвідомості молоді щодо прав і свобод людини є сукупністю послідовних, доцільних заходів, направлених на усвідомлення особистістю соціально-значимої цінності прав і свобод людини.

Засіб — це те, за допомогою чого досягається результат формування правосвідомості щодо прав і свобод людини.

Результат — це високий рівень сформованості правосвідомості молоді щодо прав і свобод людини.

Також не можна залишити поза увагою питання факторів впливу на формування правосвідомості молоді щодо прав і свобод людини. У юридичній науці під **фактором формування правосвідомості** особи розуміють умови, які впливають на формування правосвідомості особистості, тобто явища матеріального та духовного життя, які викликають якісні та кількісні зміни в її функціонуванні. Формування правосвідомості відбувається під впливом тих факторів (економічних, соціально-політичних, правових, ідеологічних, психологічних, організаційних), що і формування особистості в цілому. Всі ці фактори здійснюють як позитивний, так і негативний вплив, утворюють багаторівневу соціальну систему. Причому вищезгадані фактори можуть діяти як прямо, так і опосередковано — через інші фактори.

У юридичній літературі традиційним є поділ факторів впливу на процес формування правосвідомості молоді на внутрішні та зовнішні. Під **внутрішніми факторами** ми розуміємо вплив на формування правосвідомості молодшої людини її психологічних особливостей. Як ми знаємо, кожна молода людина відрізняється від інших своїми особистими даними (темпераментом, вольовими якостями, характером тощо), тому багато характеристик правосвідомості безпосередньо пов'язані з особливостями особи. Проте це не означає, що особисті якості, властивості молодшої людини незмінні і правосвідомість повністю визначається цими особливостями. Ми погоджуємося з А. К. Івлєвим в тому, що особисті властивості та якості молодих людей не виникають з моменту їх народження, а формуються поступово в процесі виховання і навчання, в спільній трудовій діяльності та у відносинах між іншими людьми [2, с. 18]. До внутрішніх факторів відносяться психологічні особливості людського організму, розумові здібності, особливості характеру, вікові та індивідуальні особливості, рівень освітньої підготовки, професійної освіти, засвоєння загальних понять культури тощо.

Традиційно в юридичній літературі **зовнішні фактори** (умови) поділяються на макроумови (або макросередовище) і мікроумови (або мікросередовище). Макросередовище включає в себе соціально-економічні та культурні умови життя суспільства, які виступають визначальними факторами, які впливають на розвиток правосвідомості молоді щодо прав і свобод людини. Мікросередовище — це сукупність матеріальних, духовних і соціально-психологічних факторів, з якими безпосередньо пов'язане життя молодшої людини, тобто її близьке оточення. Близьким оточенням: в побуті є сім'я, сусіди, знайомі, однолітки, випадкові знайомі; за місцем навчання

— клас, студентська група; за місцем роботи — колектив відділу, дільниці, бригади тощо; у громадському житті — громадські організації, партії. Основною рисою мікросередовища є безпосередня взаємодія людей, особисті контакти, що відбуваються в малій соціальній групі, яка створює неформалізовані норми, морально-психологічні відносини та психологічний клімат.

Цікаву класифікацію зовнішніх факторів, які впливають на формування правосвідомості молоді та її видів, запропонувала Н. Ю. Євпалова. Дослідник за статусом поділила зовнішні фактори на офіційні та неофіційні. До офіційних відносяться органи державної влади та їх посадові особи, освітні установи, державні засоби масової інформації. У групу неофіційних суб'єктів входять релігійні конфесії, соціально-демографічна група (нація, клас, соціальний прошарок тощо), колектив (сім'я, трудовий колектив, банда тощо), лідери, індустрія розваг [3, с. 91].

Н. К. Семернева в своїй статті “Правосвідомість студентів і шляхи її формування” виділила такі фактори впливу: з однієї сторони, — соціально-економічні умови, соціально-політичний лад, а також безпосереднє соціальне оточення (мікросередовище), а з другої, — організаційно-ідеологічні фактори, спеціальна діяльність з розвитку високого рівня правосвідомості громадян, яка називається правовим виховання [4, с. 52].

На думку автора, до найбільш важливих факторів, які мають вирішальний вплив на формування правосвідомості молоді щодо прав і свобод людини, можна віднести сім'ю, навчальні заклади, ЗМІ, Інтернет, найближче оточення, окремі особистості. Оскільки вирішальну роль у процесі формування правосвідомості молоді щодо прав і свобод людини відіграють навчальні заклади, тому більш детально зупинимосся на їх розгляді.

Розгортання практики викладання прав людини в навчальних закладах України та інших країн, нагромадження різноманітного досвіду вчителів цього курсу зумовлює потребу у виробленні загальних засад, принципів такої діяльності. Вони “виростають”, у першу чергу, з всесвітньо- і регіонально-міжнародних актів з прав людини, у тому числі з тих, що спеціально присвячені освіті з цих питань. Та якими б уніфікованими, універсальними не були такі принципи, вони повинні застосовуватися в Україні з урахуванням її конкретно-історичних умов, особливостей організації освіти, попереднього досвіду, наявності кадрів вчителів, навчально-методичного забезпечення тощо. Над проблемою виділення принципів викладання прав людини працювали такі вітчизняні дослідники, як П. М. Рабінович, Н. П. Рогозін.

Так, П. М. Рабінович сформулював такі загальні принципи викладання прав людини в навчальному закладі:

- 1) забезпечення світоглядного статусу (характеру) знань щодо прав молоді;
- 2) вивчення прав людини як втілення уособлення загальнолюдської моралі;
- 3) принцип цілісного обґрунтування прав людини та формування у кожного учня активної позиції щодо їх захисту [5, с. 92–97].

Інший дослідник принципів формування правосвідомості молоді Н. П. Рогозін виділяє такі засади: безперервність, міждисциплінарність, зв'язок освіти з практичною діяльністю, інтеркультурність [6, с. 147–158].

На думку автора, не заперечуючи цінності вищеперерахованих принципів викладання прав людини в навчальних закладах їх потрібно доповнити певними принципами.

Принцип цілеспрямованості — основним змістом цього принципу є сприяння становленню громадянськоактивної та законослухняної особи, яка усвідомлює високу цінність прав і свобод людини, користується ними і вміє захищати ці права у випадку їх порушення.

Принцип гуманності у формуванні правосвідомості передбачає дотримання загальнолюдських цінностей. Вихідний постулат гуманізму: не бажай іншому того,

чого не бажаєш собі, а роби так, як хотів би, щоб вчиняли стосовно тебе. Потрібно, щоб загальнолюдські цінності — терпимість, ненасильство, взаємоповага, прощення та інші — визначали поведінку кожного.

Принцип врахування вікових особливостей — основним змістом принципу є врахування вікових характеристик і диференційованого підходу до навчання правам і свободам людини.

Принцип неперервності означає, що навчання є багатоетапним і охоплює всі періоди формування правосвідомості людини, починаючи з дитячого віку, але головний акцент робиться на період шкільного навчання. Навчання правам і свободам повинно продовжуватися і після закінчення школи у закладах середньо-професійної та вищої освіти.

Принцип міждисциплінарності означає, що формування правосвідомості молоді щодо прав і свобод людини повинно здійснюватися не в рамках однієї дисципліни в освітніх установах, а в сукупності з іншими гуманітарними дисциплінами (суспільствознавством, правознавством, вітчизняною і зарубіжною літературою, історією та іншими).

Принцип зв'язку теорії і практики є дуже важливим, оскільки обумовлений безперервною єдністю знань, вмінь, навиків. Викладання буде ефективним за умови використання активних методів включення молодих людей в практичну діяльність, яка вимагає знань, навиків спілкування. Відповідно до цього принципу рекомендується участь молодих людей у різних акціях, участь у діяльності неурядових організацій, які мають досвід успішної роботи із захисту прав і свобод людини, створення і діяльності молодіжних громадських організацій. Кожний з вищезазначених принципів відображає окрему сторону складного та багатогранного процесу, тому їх реалізація повинна бути комплексною і системною.

Крім принципів викладання прав людини в навчальних закладах, вітчизняними та зарубіжними науковцями були розроблені також і моделі навчально-виховного процесу. Хотілося зупинитися на розгляді окремих з них. Так, концепція Н. І. Еліазберг включає в себе гуманітарне право, гуманістичну етику та гуманістичні педагогічні ідеї. Відповідно до цієї концепції розроблена ефективна система формування правосвідомості учнів, яка включає чотири основні етапи. На першому етапі пріоритетним завданням є моральне, етичне виховання. Його вирішенню служить курс “Я і світ”, який розкриває перед учнями цінність людського життя, правила поведінки в суспільстві, взаємовідносини в сім'ї. Другий етап переслідує мету — оволодіння школярами досвіду цивільно-правових відносин, адаптованих до конкретних життєвих ситуацій. На третьому етапі учні вивчають права людини, норми сімейного, адміністративного і кримінального права. І на четвертому етапі учні поглиблено вивчають юридичні науки [7, с. 29–33].

Деяко інша структурна модель навчально-виховного процесу щодо прав і свобод людини була розроблена В. Ф. Дубровським [8, с. 30]. Він пропонує в 2–3 класах вивчати основні положення Загальної декларації прав людини. У 4 класі — вивчення основних положень Декларації прав дитини ООН. Протягом 5 класу вивчати основні положення Конвенції ООН з прав дитини. У 6, 7, 8, 9, 10, 11 класах відбувається вивчення прав людини в шкільному курсі історії, літератури, в “Світовій і художній культурі”, “Практичному праві” (8 клас), в “Основах правознавства” (9 клас), в курсі “Права людини” (10–11 класи).

На думку Т. В. Кошаніної, правова освіта повинна складатися з кількох дисциплін, які можуть бути логічно і побудовані в єдиний цикл з урахуванням віку учнів: а) 1–5 класи — вивчення правил дорожнього руху; б) 6–8 класи — вивчення прав людини; в) 9 клас — вивчення основ держави і права; г) 10 клас — курс “Право і політика”; д) 11 клас — курс “Право й економіка” [9, с. 65].

У структурі європейських навчальних програм, як правило, включаються дві основні частини: 1. Загальні та універсальні принципи права і справедливості

(порівняльне право, римське право, європейське право, історія права, філософія права, порівняльне введення в судові системи, права людини); 2. Предмети, орієнтовані на вивчення національного права [10, с. 8].

Крім вищезгаданих моделей навчально-виховного процесу, існують цікаві методичні розробки щодо проведення окремих занять з прав і свобод людини, рекомендації з викладання курсу прав людини в окремих посібниках та підручниках, а також досвід здійснення неординарних дій щодо популяризації прав.

Вищезгадані моделі та методики навчально-виховного процесу з формування правосвідомості молоді щодо прав і свобод людини виконують такі функції: філософсько-культурологічна, освітньо-правова, психолого-розвиваюча, виховально-формуюча, корекційна.

Філософсько-культурологічна формує у молоді планетарну свідомість та гуманістичне ставлення до навколишнього світу, людського співтовариства.

Освітньо-правова функція означає орієнтацію на створення в молоді загальних уявлень про права і свободи людини, знайомство з історією їх виникнення, механізмом їх реалізації, різними проявами порушень.

Формуючо-виховна функція означає направленість на виховання гуманної поведінки молоді.

Психолого-розвиваюча функція навчання правам і свободам людини пробуджує та вдосконалює інтерес молоді до себе, свого внутрішнього світу, системи потреб та інтересів, установок; є однією з психологічних основ самовиховання і самовдосконалення, до пізнання свого "Я".

Корекційна функція передбачає діяльність вчителя, викладача, психолога, яка направлена на своєчасну корекцію поведінки, що відхиляється від норми, тобто агресивна, така, що принижує гідність інших людей, порушує їхні права і свободи. Всі ці функції перебувають у тісному взаємозв'язку і взаємодії.

Отже, проведене дослідження — це спроба комплексного аналізу процесу формування правосвідомості молоді щодо прав людини. У сучасних умовах розвитку України, коли здійснюється визначення та закріплення на законодавчому рівні принципу гуманізму, відбувається переорієнтація освіти на розвиток особистості, утверджується пріоритет загальнолюдських цінностей, особливого значення набуває проблема правосвідомості молоді щодо прав і свобод людини. Адже різного роду деформації у суспільстві, що породжують бездуховність та свавілля, особливо у молодіжному середовищі, є небезпечними для держави. Саме тому формування у підростаючого покоління високого рівня правової свідомості є надійним та ефективним засобом боротьби проти цих негативних явищ. Оволодіння молоддю необхідним обсягом правових знань у нерозривному зв'язку з системою моральних цінностей, етичних правил поведінки є запорукою виховання правослухняної особистості, яка дотримується норм права, знає свої права та обов'язки, усвідомлює свою належність до народу, держави. Звідси витікає нагальна потреба цілеспрямованого формування правосвідомості щодо прав і свобод людини.

Для формування високого рівня правосвідомості молоді щодо прав і свобод людини необхідно проводити комплекс заходів:

- 1) у сфері загальнодержавної стратегії,
- 2) у сфері правозастосування;
- 3) у сфері громадянського суспільства й особистої ініціативи;
- 4) у сфері юридичної науки, юридичної освіти, юридичного виховання.

Тільки за умови взаємодії всіх зазначених заходів вони матимуть успіх і реальний вплив на підвищення рівня правосвідомості молоді щодо прав і свобод людини, а також допоможуть сформувати в недалекому майбутньому громадянське суспільство — суспільство, в якому людина відчуватиме себе особистістю, в якому вона зможе реалізувати свої інтереси та потреби, права та свободи без жорстокої, всепроникаючої опіки держави.

Список використаних джерел

1. Молодёжь в меняющемся обществе и проект МОНЕЕ ЦВЕ/СНГ/Балтия, 2002 [Текст]. — М. : Интердиалект, 2002. — 150 с.
2. *Ивлев, А. К.* Правосознание и правовое воспитание молодёжи [Текст] / А. К. Ивлев. — М. : Знание, 1982. — 49 с.
3. *Евпалова, Н. Ю.* Правосознание молодежи: теоретический и социологический аспекты [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Наталья Юрьевна Евпалова — Волгоград, 2000. — 215 л.
4. *Семернева, Н. К.* Правосознание студентов и пути его формирования [Текст] / Н. К. Семернева // Правовое воспитание в вузе : межвузовский сборник научных трудов. — Свердловск, 1979. — 103 с.
5. *Рабінович, П.* Права і свободи людини: загальні принципи викладання у навчальних закладах [Текст] / П. Рабінович // Вісник Академії правових наук України. — 2001. — № 3 (26). — С. 92–97.
6. Права человека в современном мире [Текст] / отв. ред. Н. П. Рагозин. — Донецк : Изд-во Донецкого национального технического университета, 1995. — 292 с.
7. *Элиазберг, Н.* Становление общественно-активной личности [Текст] / Н. Элиазберг // Учитель. — 2000. — № 4. — С. 29–33.
8. *Дубровский, В. Ф.* Изучение прав человека: Библиограф. обзор [Текст] / В. Ф. Дубровский. — Х. : ФОЛЮ, 2000. — 64 с.
9. *Кошанина, Т. В.* Правовое образование в школе. Значение и перспективы [Текст] / Т. В. Кошанина // Проблемы правового образования в общеобразовательных учреждениях : материалы Всероссийской научно-практической конференции [12–13 апреля 2000 г., Москва]. — М. : Университет, 2001. — С. 64–66.
10. *Бойцова, В.* Европейское юридическое образование — российским студентам [Текст] / В. Бойцова // Российская юстиция. — 1997. — № 3. — С. 7–8.
11. Загальна теорія держави і права [Текст] : [підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл.] / за ред. М. В. Цвіка. — Х. : Право, 2009. — 584 с.
12. *Калиновський, Ю. Ю.* Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність [Текст] : [монограф.] / Ю. Ю. Калиновський. — Х. : Право, 2008. — 288 с.

*Рекомендовано до друку кафедрою теорії та історії держави і права
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 4 від 30 листопада 2011 року)*

Надійшла до редакції 30.11.2011

Омельчук И. А. Понятие и основные факторы формирования правосознания молодежи в сфере прав и свобод человека

Исследуется понятие формирования правосознания молодежи в сфере прав и свобод человека, раскрываются принципы формирования правосознания молодежи в области прав человека, рассматриваются основные факторы, влияющие на формирование правосознания молодежи в сфере прав и свобод человека.

Ключевые слова: формирование правосознания молодежи относительно прав и свобод человека, внешние и внутренние факторы формирования правосознания.

Omelchuk, I. A. The Concept and the Main Factors of Awareness Formation of Young People Concerning Human Rights and Freedoms

The article examines the concept of awareness formation of young people concerning human rights and freedoms, exposes the principles of youth awareness formation in scope of human rights, examines the main factors influenced on the awareness formation of young people concerning human rights and freedoms.

Key words: awareness formation of young people concerning human rights and freedoms, external and internal factors of awareness formation.

